

مقاله ترویجی

نگاهی به باغ از منظر تاریخ و باستان‌شناسی

فریدون آورزمانی*

گروه علوم و تاریخ هنر، پژوهشکده هنر، معماری و شهرسازی نظر، تهران، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۸/۰۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۸/۲۵ تاریخ قرارگیری روی سایت: ۱۴۰۴/۱۰/۰۱

چکیده | باغسازی ریشه در هنر و باورهای ایران باستان دارد و تداوم آن در دوران اسلامی ایران بوده که در گذر زمان به جهان اسلام صادر شده است. بسیاری از باغ‌های دوره صفوی بر بقایای باغ‌های ساسانی بنا شده و سنت باغسازی ایرانی با عناصر سه‌گانه و مقدس آب، گیاه و نیایشگاه براساس نیایش عناصر طبیعت شکل گرفته است. به تدریج باغ‌مزارها و اماکن مقدس در دوران اسلامی پدید آمد. آنچه از گذشته تاکنون از باغ ایرانی-اسلامی بر جاست، شامل آب به‌گونه آبنما، حوض و چشمه، درختان میوه و سایه‌گستر و گل‌های زیبا، معطر و دارویی است. همچنین بنای چهارتاقی کوشک که در باغ‌های حکومتی به شاه‌نشین معروف است. بنابراین باغ ریشه مذهبی و برخاسته از باورهای مردم دارد که در دل طبیعت و پای کوه، چشمه و درختان کهنسال نیایش می‌کردند تا جایی که برای این عناصر مقدس نمادین قربانی‌ها نیز داشته‌اند. نیایش آنهایتا ایزدبانوی باروری و برکت و آب‌های پاک با نمادهای درخت و چشمه مقدس آمیخته است. تبلور دگرذیسی آیین و باورهای کهن در باغ ایرانی-اسلامی مشهود است.

واژگان کلیدی | باغ، تاریخ، باستان‌شناسی، حماسه.

مقدمه | در هزاره‌های اساتیری و قرون تاریخی باغ دارای مفهوم و معنای والا و ماورایی بود که با بررسی و واکاوی آن می‌توان بر بسیاری از مسائل مربوط و وابسته به آن آگاه شد و پرده برداشت. محبوب‌ترین مکان برای بشر از ابتدای خلقت و بالندگی و رشد فکری باغ بوده، به‌گونه‌ای که سراسر زندگی و ایرانیان با باغ و بوستان و ستایش طبیعت همراه بوده است. قدیمی‌ترین مدرک مدون موجود درباره باغ گل‌نشته‌های کتابخانه آشور بانیپال - فرمانروای مقتدر آشوری - است که درباره گیلگمش - فرمانروای مقتدر شهر اور - از آن یاد شده است. پهلوانی نیمه انسان و نیمی دیگر از نسل خدایان بود که پس از مرگ دوستش انکیدو، به‌دنبال راهی برای دست‌یافتن به زندگی جاویدان به‌راهنمایی بزرگان به‌سوی باغی رهسپار می‌شود که ایزدبانویی در آن ساکن است. تا آن «زمان پای هیچ بشری به این باغ نرسیده بود. نام این خدا بانو «سیدوری» بود که در باغ خویش با تاکستان‌های بسیار ماوا داشت. هنگامی که گیلگمش پس از طی مراحل و تقبل

خطرات فراوان به آن باغ رسید، با اصرار و قدرتنمایی سرانجام وارد باغ شد و راز زندگی جاویدان را از سیدروی جویا شد؛ الهه تاک گفت: گیلگمش به کجا می‌شتابی! تو هرگز حیاتی را که می‌جویی نخواهی یافت زیرا زمانی که خدایان بشر را آفریدند، مرگ را نیز با خمیره‌اش سرشتند و زندگی جاوید را از برای خود نگاه داشتند (The Epic of Gilgamesh, 1960/2003, 147). الهه چون پافشاری بیش‌ازحد گیلگمش را دید، به او گفت یگانه انسانی که خدایان به او عمر جاوید اعطا نمودند فردی به نام «اونتاپیش تیم» است که در جزیره ای دور دست آن طرف دریا زندگی می‌کند. گیلگمش با تحمل مشقات فراوان خود را به جزیره رسانید و در ملاقات با اونتاپیش تیم، از او شنید که دست یابی به عمر جاویدان محال است و گفت من خود در حیرتم که چگونه خدایان این موهبت بزرگ را به من و همسرم عطا کرده‌اند (ibid., 153). پس از شنیدن این سخنان، گیلگمش به زادگاه و مقرر فرمانروایی خویش بازگشت و تا زنده بود بر سرزمین اوور به عدالت بر مردم فرمانروایی کرد.^۱ نکته مهم و قابل توجه در این روایت این

* نویسنده مسئول: ۰۹۱۲۰۷۴۱۴۷۲، favorzamani@yahoo.com

از آن عبور می‌کنند و برای ابد در بهشت مخلد می‌شوند. پس بهشت در باور زرتشتی در کوه مقدس البرز و حوالی آن قرار دارد (Avesta, 1771/1991, Visperad 7). در دیانت عیسوی و بنا بر اعتقادات آنان بهشت در آسمان و در مرز ماورای جهان محسوس قرار دارد. در واژه‌شناسی اروپایی هیون (heaven) به معنی آسمان و هم بهشت است. در کتاب «عهد جدید» در اناجیل چهارگانه یوقا، متی، مرقس، یوحنا این چنین آمده است. در دین مبین اسلام به محل و جایگاه بهشت اشاره نشده و فقط از مواهب آن برای کامیابی مومنان سخن به میان آمده است. همان‌طور که اشاره شد باغ به معنی جایگاه بغان (خدایان) است اما مفهوم باغ طبق نظری در عرفان ایرانی به‌گونه‌ای دیگر است. برای نمونه مولانا (Rumi, 2000, Vol. 4) در مثنوی این چنین می‌گوید:

صوفیی در باغ از بهر گشاد
صوفیانه روی بر زانو نهاد
پس فرو رفت او به خود اندر نغول
شد ملول از صورت خوابش فضول
که چه خسیبی آخر اندر رز نگر
این درختان بین و آثار خضیر
امر حق بشنو که گفته است انظرو
سوی این آثار رحمت آر رو
گفت آثارش دلست ای بولپهوس
این برون آثار، آثارست و بس
باغ‌ها و سبزه‌ها در عین جان
بر برون عکسش چو بر آب روان
گر نبودی عکس آن سرو و سرور
پس نخواندی ایزدش دارالغرور

تأثیر باور بهشت در دوران اسلامی در نقوش هنری و در متن قالی و کاشی و مینیاتور ایرانی آشکار است. البته این قول و تعبیری از این دست سالیان درازی است که رایج شده و تاچندی قبل بازنگری نشده و هم‌چنان در گفته‌ها و نوشته‌ها و در کلاس‌های درس و محافل هنری تکرار شده است اما به تعبیری دیگر مینیاتور ایرانی بازتاب باغ ایرانی اسلامی است و نه تصاویری که در قرآن کریم از بهشت ارائه شده است. هنر نگارگری از ابتدا تا دوران معاصر همواره واقع‌گرا بوده و آنچه در باغ، کوشک و حیاط ایرانی بوده، به تصویر کشیده است. آنچه از گل و گیاه و درختان میوه و شکوفه در باغ ایرانی وجود داشته است، به‌وضوح در مینیاتور با شکل واقعی و مطابق با طبیعت دیده می‌شود^۲ (Javadi, 2004).

باغ ایرانی

در دوران تاریخی باغ‌ها به‌صورت گسترده‌تری با ابعاد مختلف جلوه‌گر می‌شوند، از قبیل جایگاه فرمانروا و منسوبان نزدیک به پادشاه، عبادتگاه و فضای سبز و دلپذیری که به آن پارادیز-

است که ملاقات گیلگمش با ایزد بانو در باغ انجام می‌شود، درحالی‌که خدایان بر کوه‌ها و در زیگورات‌ها و در معابد و کاخ‌هایشان بودند. به نظر می‌رسد اندیشه طبیعت‌گرایی شرقی همواره ستایش طبیعت را مد نظر داشته و به‌ویژه ایرانیان که در ایجاد باغ و بوستان پیشرو بوده‌اند، جایگاه ایزدان و شاهان را همواره در باغ‌ها جلوه‌گر کرده‌اند. در استوره گیلگمش نیز چنین است. تمدن و هنر بین‌النهرین که مقدم بر تمدن ایران است، پس از به قدرت رسیدن هخامنشیان که وارث آنان شدند، هنر و فرهنگی شکل گرفت که ترکیبی از هنر و باورهای ایرانی و ملل تابعه بود. از این‌رو، باغ به‌عنوان مکان مقدس و جایگاه شاهان که نماینده خدایان بودند، همواره برجوا و استوار بود. پاسارگاد نخستین باغ و کاخ ایرانی الگوی باغ‌های ساسانی و تداوم آن در باغ‌های دوران اسلامی بود (Mehrabani Golzar, 2016). پس از پهلوان‌نامه گیلگمش باغ‌های معلق بابل که توسط ملکه سمیرامیس ایجاد شد، قابل ذکر است که احتمالاً الهام از بنای زیگورات با ایجاد پوششی از درختان مقدس بوده است. چنان‌که آشکار است الگوی باغ‌های معلق بابل با باغ ایرانی کاملاً متفاوت است اما اندیشه ایجاد باغ براساس باورهای طبیعت‌گرا و مقدس شکل گرفته است. مسئله مهم به جهت تاریخی باغ عدن (بهشت) در تورات (The Torah, 1962/1977, Genesis 6) است که آورده است: خدا باغی در عدن به طرف مشرق غرس کرد و آن آدم را که سرگشته بود، آن‌جا گذاشت و... نهری از عدن بیرون آمد تا باغ را سیراب کند و از آن‌جا منقسم گشته، چهار شعبه شد، نام او فیشون است که تمام زمین حویله را که در آن‌جا طلا است، احاطه می‌کند و طلای آن نیکوست و در آن‌جا مروارید و سنگ جزع است و نام نهر دوم جیحون که تمام زمین کوش (کوشان) احاطه می‌کند و نام نهر سوم حدقل که به طرف شهر آشور جاری است و نهر چهارم فرات. پس خداوند آدم را آفرید و در باغ عدن گذاشت.

گذری بر باغ

در باورهای اساطیری باغ بهشت به تقریب در جزایری بین ایران و بحرین قرار دارد (The Epic of Gilgamesh, 1960/2003, 148)، در آیین یهود باغ بهشت را در بین‌النهرین می‌دانند و در دین زرتشت بهشت در حوالی کوه مقدس البرز (هربزایتی) جای دارد، جایی که همیشه در اساطیر ایرانی مقدس بوده است مانند جای پرورش زال توسط سیمرغ بر بلندای البرز کوه؛ «یکی کوه بد، نامش البرز کوه/ به خورشید نزدیک و دور از گروه/ بدان جای، سیمرغ را لانه بود/ که آن خانه از خلق، بیگانه بود» (Ferdowsi, 2004). محل اسارت دائمی ضحاک ظالم ماردوش نیز کوه البرز بوده است. در دین زرتشت پل چینود بر فراز کوه البرز قرار دارد که در روز جزا گناهکاران هنگام عبور از آن سرنگون می‌شوند و به قعر جهنم می‌روند اما مومنان به آسانی

و شکار می‌پرداخته است. باغ در ایران باستان شامل کاخ و معبد بوده که با گیاهان، چشمه و آب مقدس مجموعه‌ای را در بر داشته است. کهن‌ترین نمونه از این دست باغ پاسارگاد-هخامنشی است که بقایای آن اولین الگوی باغ ایرانی را در بر دارد (Mehrabani Golzar, 2016). باغ‌معبدها، باغ و کوشک‌ها در دوران ساسانی پردیس (پارادیز) خوانده می‌شد که شامل شکارگاه‌های شاهان ساسانی بوده است. از مشهورترین این اماکن مقدس (شکار در ایران باستان از امور مهم و مقدس بوده که شاهان می‌بایست مهارت و شجاعت خویش را به اثبات برسانند تا شایستهٔ اخذ فر ایزدی باشند). می‌توان به شکارگاه تاق بستان-کرمانشاه اشاره کرد که نشانه‌هایی از نیایش مهر و آناهیتا به گواهی سنگ‌نگاره‌های موجود در مکان اشکار است. مجموعهٔ کاخ‌معبد ساسانی تخت سلیمان-شیز در تکاب، هم‌چنین باغ‌معبدهایی که در دوران اسلامی تبدیل به باغ‌مزار شد که مدفن مقدسین شامل امامزادگان و علما و عرفای اسلامی شد، که در نقاط مختلف ایران امروز بر جای و استوار و زیارتگاه عموم مسلمین شیعه و سنی هستند. از این جمله می‌توان باغ‌مزار عظیم بیدخت در گناباد-خراسان رضوی را نام برد که منسوب به درویش نعمت‌الهی است و مراسم خاصی در تداوم آیین‌های ایران باستان تاکنون در این مکان جاری است. نمونه‌های دیگر این باغ‌مزارها در سراسر ایران به‌ویژه مازندران و گیلان دیده می‌شود، که پیشینهٔ این اماکن به دوران کهن و تقدس آب و گیاه و ارتباط این عناصر طبیعی با ایزدان مهر و آناهیتا است (تصاویر ۱ و ۲) (ر.ک. به Mansouri & Javadi, 2018).

باغ‌های صفوی

در دوران اسلامی اولین بار صفویان با ایجاد حکومت مقتدر مرکزی موفق به یکپارچه‌سازی سرزمین ایران شدند و در چنین بستری به‌وضوح جایگاه باغ مانند دوران قبل از اسلام جلوه‌گر می‌شود. از ویژگی‌های آن مجموعهٔ کاخ، حرمسرا، عبادتگاه و

پردیس می‌گفتند که بعدها با کلمهٔ فردوس به معنی بهشت در فرهنگ اسلامی از آن یاد می‌شود. برای مثال نمونهٔ کامل آن در کاخ‌های هخامنشیان مشاهده می‌شود. تخت جمشید شامل کاخ، آرامگاه اردشیر دوم و سوم، نیایشگاه برای برگزاری مراسم نوروز و مهرگان بوده و این مکان جنبهٔ آیینی و زیارتگاهی داشته و کاخ و اقامتگاه دائمی شاهان هخامنشی نبوده است. نقوش برجسته و ن ماهای آیینی بر بدنهٔ پلکان آپادانا و دیگر فضاها بیانگر و مؤید این نظریه است. برای مثال نقش شیر که با حالتی محبت‌آمیز بر گردن گاو پنجه زده، از نشانه‌های مهر و آناهیتا است و برخی این نقش را به پیروزی تابستان بزرگ بر زمستان می‌دانند. از این‌رو، شیر مظهر مهر و نشانهٔ نور و روشنی نیز گفته شده و گاو نماد آب‌های جاری و مظهر آناهیتا است. باغ ایرانی جایگاه زندگی فرمانروا، حرمسرا، فضای سبز گسترده و عبادتگاه نیز بوده است. کشف بناهای سنگی در سه کیلومتری تخت جمشید وسعت و گستردگی فضای سبز را به‌خوبی نشان می‌دهد. در دورهٔ ساسانی نیز مجموعهٔ تاق بستان دارای همین خصوصیات است که در محوطهٔ آن عبادتگاه، فضای سبز گسترده و استراحتگاه فرمانروا با نزدیکان و اهل حرم و شکارگاه خسرو پرویز نیز بوده که تاکنون نیز سنگ‌نگاره‌های شکار گوزن و گراز بر دیوارهای جانبی تاق بزرگ بر جای مانده است. هم‌چنین صحنهٔ تاجگذاری خسرو پرویز از اهورامزدا با حضور ایزدبانو آناهیتا نیز بر دیوار میانی تاق بزرگ دیده می‌شود. بیرون تاق و در فضای باز، در جوار چشمهٔ جوشان و نهر جاری، نقش برجستهٔ اردشیر دوم در میان اهورامزدا و میترا بر جای و استوار است که این صحنه‌های تاج‌ستانی یا دریافت فر ایزدی و حلقهٔ سلطنت از اهورامزدا و با حضور مهر و آناهیتا بیانگر مکان مقدس و نیایشگاه مهر و آناهیتا در این مکان بوده است. بخش مهمی از مجموعه تاق بستان در زمان خسرو پرویز ساخته شده است که او با خانواده و نزدیکان در فصل گرمای تیسفون-پایتخت برای استراحت در هوای مناسب و دلپذیر و فضای آرامش‌بخش به این مکان آمده و به گردش

تصویر ۲. باغ مزار قدمگاه، نیشابور. مأخذ: Mansouri & Javadi, 2018, 183.

تصویر ۱. مجموعهٔ باغ مزار شاه نعمت‌الله ولی، کرمان. مأخذ: Mansouri & Javadi, 2018, 183.

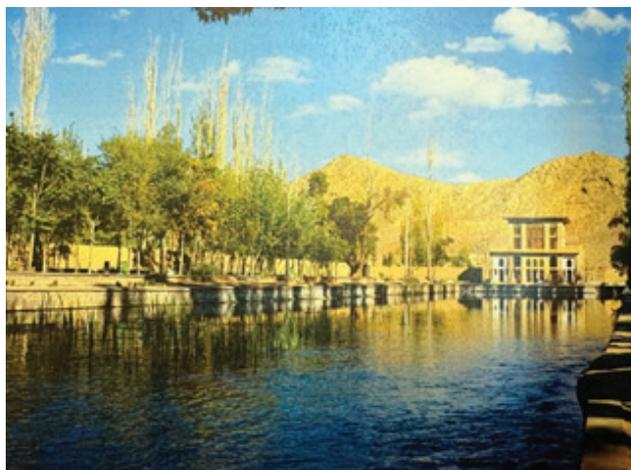
می‌روند. الگوی باغ منظم ایرانی-اسلامی از این مرزوبوم به سایر اماکن جهان اسلام از جمله اسپانیای اسلامی-اندلس، شمال آفریقا و باغ‌های دوران اسلامی هند نیز رفته است که در هر سرزمینی مطابق با آب‌وهوا و شرایط محیطی تغییراتی به جهت گیاهان داشته است. اما آنچه در باغ ایرانی بارز و با شکوه است حضور آب و گردش آن در باغ و شبکه و عظمت آن است. از دیگر باغ‌های ایران می‌توان به باغ دلگشا و باغ ارم در شیراز، باغ گلشن-طیس و از باغ‌مزارهای دوران قاجار باغ‌مزار مشتاقیه در شهر کرمان و باغ‌مزار شاه نعمت‌اله ولی در ماهان کرمان اشاره کرد. بسیاری از گورستان‌های کهن ایران که تاکنون بر جای مانده‌اند، در مازندران مقبره پیران سید و به گفتار اهالی بزرگواران دین و اخلاق را در بر دارند و به احترام این افراد محترم امروز نیز شهدا و بزرگان را در این مکان‌های مقدس به خاک می‌سپارند. گورستان قدیمی شاه عبدالعظیم و باغ طوطی، زیارتگاه امامزاده عبدالله شهر ری و بی‌شماری از این دست تقدس باغ را نزد ایرانیان از کهن‌ترین دوران تا امروز نشان می‌دهد. باغ‌مزار عظیم بیدخت در گناباد که امروز مزار درویش و صوفیان منطقه خراسان است، زیارتگاهی است که در باغی بزرگ و مصفا با آب و درختان کهنسال قرار دارد که هر یکشنبه و سه‌شنبه مراسم خاصی در آن‌جا بر پاست. بین نماز مغرب و عشا، منطبق الطیر و تذکرة الاولیای عطار را در حالی که حلقه‌وار گرد هم می‌نشینند، قرائت می‌کنند؛ این مراسم یادگاری از مراسم آیینی ایران باستان و باورهای پیش از اسلام دارد.

نتیجه‌گیری

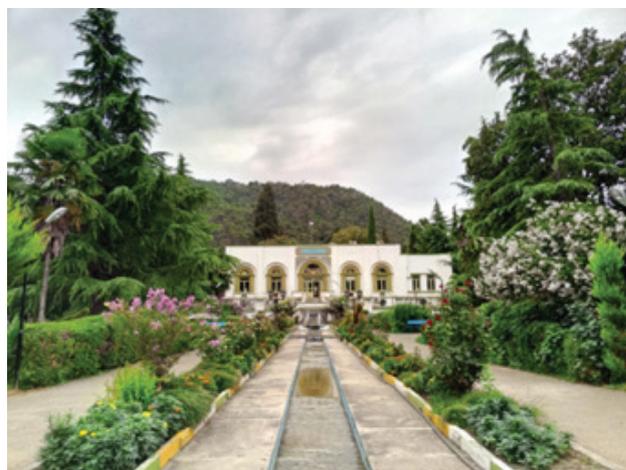
سنت باغسازی در شرق در تمدن‌های کهن بین‌النهرین، ایران و شرق دور رایج بوده است، اما با نگرش‌های متفاوت نسبت

فضای سبز گسترده است. از نمونه‌های این باغ‌ها مجموعه عالی‌قاپو، میدان نقش جهان، مسجد شاه و مسجد شیخ لطف‌الله برای زنان حرم بوده است. بسیاری از باغ‌های دوران صفوی بر بقایای باغ‌های ساسانی احداث شده که از نمونه‌های آشکار آن می‌توان به باغ ملی بهشهر و مجموعه عباس‌آباد در مازندران اشاره کرد. باغ فین کاشان و عمارت چارتاکی و چشمه سلیمانیه، مجموعه چشمه علی دامغان شامل درخت چنار کهنسال و چشمه مقدس و چارتاکی که مربوط به دوره ساسانی بوده و در زمان صفوی و قاجار مرمت و احیا شده است (تصاویر ۳ و ۴). باغ و کوشک-چارتاکی چهلستون و هشت‌بهشت اصفهان نیز از این نمونه‌های ساسانی-صفوی است. به بسیاری دیگر از این دست در سراسر ایران می‌توان اشاره کرد. این الگوی باغ ایرانی اسلامی در دوران قاجار نیز تداوم یافت که تاکنون در نقاط مختلف این مرزوبوم آثار آن بر جا است.

آنچه در این باغ‌های ایرانی-اسلامی عنصر اصلی و کلیدی است، آب، آب‌نما و تقدس آن است که میراث فرهنگی-آیینی ایران باستان بوده و در دین زرتشت و در دوران اسلامی نیز بر مبنای قرآن کریم و روایات به تقدس آب و پاک نگاه داشتن آن سفارش شده است. آب‌های جاری در جوی و نه‌رها که به حوض و حوضچه‌ها می‌ریزد و گاه جلوه و نمایش آن در آبشارهای تزیینی-لانه کبکی و لانه کبوتری دیده می‌شود. در جوار آب‌ها درختان کهنسال و مقدس که نماد زایش، باروری و حیات هستند نیز مورد ستایش ایرانیان بوده است. از فضاهای دیگر در باغ ایرانی باغستان‌های میوه و باغچه‌های گیاهان دارویی بوده است که استاد پیرنیا (۱۳۹۴) در کتاب «سبک‌شناسی معماری ایرانی» می‌گوید: باغ ایرانی همه چیزش متمرکز بوده است. بنابراین آب‌ها و گیاهان از عناصر جدایی‌ناپذیر باغ ایرانی-اسلامی بوده و کهن‌الگوهای باغ و بوستان‌ها به شمار

تصویر ۴. چشمه علی دامغان.
مأخذ: Mansouri & Javadi, 2018, 183.

تصویر ۳. باغ ملی بهشهر، باغ ساسانی که تبدیل به باغ صفوی شده است. ظرفیت آبراه مرکزی به سمت کوشک (چارتاکی) سنگفرش ساسانی با علائم حجاری ساسانی دیده می‌شود. مأخذ: آرشینونگارنده.

است که معمولاً مقابر بزرگان دین و عرفان و امامزادگان در این باغ‌ها قرار دارد. چشمه و درخت کهنسال نیز در این اماکن حضور دارند و مورد تکریم و توسل دین‌باوران در جای‌جای ایران اسلامی هستند.

اعلام عدم تعارض منافع

نویسندگان اعلام می‌دارند که در انجام این پژوهش، هیچ‌گونه تعارض منافی برای ایشان وجود نداشته است.

به طبیعت. الگوی باغ ایرانی-اسلامی با هندسه منظم و برتری آب و گردش آن در باغ، نسبت گیاهان شامل درخت و گل و همنشینی این دو عنصر با چارتاقی یا کوشک، از ایران به باغ‌های جهان اسلام صادر شده است. باغ‌های بازمانده از دوره صفوی اغلب بر بقایای باغ‌های ساسانی شکل گرفته‌اند که بارزترین آن باغ ملی بهشهر در مازندران است که سنگ‌های عظیم ساسانی در طرفین آبراه اصلی باغ مشهود است. باغ-معبدهای کهن ایران به باغ‌زارها دوران اسلامی تبدیل شده

پی‌نوشت‌ها

۱. پهلوان‌نامه گیلگمش در هزاره سوم قبل از میلاد مکتوب و مدون شده و مسلماً در قرن‌ها و هزاره‌های قبل از آن به صورت شفاهی وجود داشته و بازگو می‌شده است.
۲. نه باغ ایرانی در سی‌وپنجمین اجلاس کمیته میراث جهانی یونسکو در پاریس
در ششم تیر ماه سال ۱۳۹۰ ثبت شده که قابل توجه است. ۱. بقایای باغ باستانی پاسارگاد- هخامنشی در مرو دشت فارس، ۲. باغ ارم شیراز، ۳. باغ چهلستون اصفهان، ۴. باغ فین کاشان، ۵. باغ اکبریّه بیرجند، ۶. باغ عباس‌آباد بهشهر، ۷. باغ دولت‌آباد یزد، ۸. باغ پهلوان‌پور، مهریز یزد، باغ شازده ماهان کرمان.

۱. پهلوان‌نامه گیلگمش در هزاره سوم قبل از میلاد مکتوب و مدون شده و مسلماً در قرن‌ها و هزاره‌های قبل از آن به صورت شفاهی وجود داشته و بازگو می‌شده است.
۲. نه باغ ایرانی در سی‌وپنجمین اجلاس کمیته میراث جهانی یونسکو در پاریس

فهرست منابع

Research Center.

- Mehrabani Golzar, M. (2016). Pasargade, a city or an Achaemenid garden-city? Recreating the prototype of the Persian garden. *MANZAR, The Scientific Journal of Landscape*, 7(33), 66–73. https://www.manzar-sj.com/article_15318.html?lang=en
- Rumi, J. M. (2000). *Masnavi* (R. N. Nicholson, Ed.). Agah Bookshop.
- *The Epic of Gilgamesh* (I. Ghaderi, Trans.) (2003). Hirmand. (Original work published 1960)
- *The Torah* (3rd ed.). (1977). Jewish Publication Society. (Original work published 1962)

- پیرنیا، محمدکریم. (۱۳۹۴). سبک‌شناسی معماری ایرانی (غلامحسین معماریان، مؤلف). غلامحسین معماریان.
- *Avesta: The Ancient Iranian hymns and texts* (J. Doostkhah, Trans.) (1991). Morvarid. (Original work published 1771)
- Ferdowsi, A. (2014). *Shahnameh*. Arman.
- Javadi, S. (2004). Landscape in the miniatures of Iran. *The Monthly Scientific Journal of Bagh-e Nazar*, 1(1), 25–37. https://www.bagh-sj.com/article_1492.html?lang=en
- Mansouri, S. A., & Javadi, S. (2018). *Three elements of Persian Landscape, A study on the essence of Persian Architecture and urban space*. Nazar

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the authors with publication rights granted to Manzar journal. This is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله

آورزمانی، فریدون. (۱۴۰۴). نگاهی به باغ از منظر تاریخ و باستان‌شناسی. منظر، ۱۷ (۷۳)، ۶-۱۱.

DOI: [10.22034/manzar.2025.567941.2397](https://doi.org/10.22034/manzar.2025.567941.2397)

URL: https://www.manzar-sj.com/article_236866.html?lang=fa